نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال بیست و یکم، شماره ۶۳، زمستان ۱۴۰۰

کاربرد روش‌شناسی فرامطالعه در واکاوی تغییر پارادایم‌ها به رهیافت شهرسازی معنویت مبنا[1]

دریافت مقاله: ۹۸/۴/۹ **پذیرش نهایی:** ۹۸/۸/۱۸
صفحات: ۴۲۵-۴۰۳

فرزانه مدنی: گروه شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران
Email: Fmdn66@gmail.com
افسون مهدوی: گروه شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران[2]
Email: afsoon_mahdavi@yahoo.com
مجتبی رفیعییان: گروه شهرسازی، واحد تهران، دانشکده هنر و معماری تربیت مدرس ،تهران، ایران
Email: m.rafiyan@gmail.com
فاطمه محمد نیای قرائی: گروه شهرسازی،واحد مشهد،دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران
Email: GHaraee.fatemeh@gmail.com

چکیده

شهرسازی معنویت مبنا، به عنوان یک پارادایم جدید در برنامه‌ریزی شهری در حال ساختارسازی است. چالش شهر معاصر رواج جریان شخصی سازی تولید فضا و سرمایه‌ای شدن ناشی از تسلط مدل سوداگری و تقابل آن با ریشه هویتی و ساختار معنایی می‌باشد. در تقابل با این چالش‌ها بحث معنویت در پژوهش‌های دهه اخیر از سوی مراکز دانشگاهی معتبرنظیر هاروارد به عنوان پارادایمی میان رشته‌ای مطرح و توسط جریان قدرتمند در نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی انتقادی وارد شهرسازی شده و نیازمند بسترسازی است. از این رو مقاله حاضر به واکاوی حوزه نظری پژوهش‌های مرتبط با پارادایم توسعه معنویت در تولید فضای شهر پرداخته است. مقاله پیش رو از نوع ترکیبی و مبتنی بر راهبرد فرامطالعه است. جامعه‌ی آماری پژوهش را 55 مقالهISI و علمی-پژوهشی در بازه زمانی2008-2019تشکیل می‌دهد. به منظور گردآوری و تحلیل داده‌ها، از شیوه‌هایی چون مرور نظام‌مند و کدگذاری باز استفاده شده است. در این زمینه، فرم جامعی مخصوص تلخیص و استخراج داده از پژوهش‌های منتخب تهیه شد که حاوی مقوله‌هایی در خصوص مشخصات عمومی و چارچوب نظری پژوهش‌ها بود. یافته‌های پژوهش در دو بخش ساختاری و محتوایی ارائه شده. بخش اول با بررسی ویژگی‌های عمومی پژوهش‌های منتخب، بیانگر وضعیت مطالعات در حوزه تأثیرگذاری معنویت در تولید فضای شهری است و بخش دوم چارچوب نظری پژوهش‌های انجام یافته در حوزه معنویت فضایی را به تفصیل تبیین نموده است. تولید فضای معنویت مبنا در مقیاس شهری با بیان سه معقوله اصلی و کدهای متناظر هر یک در دو بعد کارکردی و بنیادین، به عنوان کاتالیزور مدل‌های تولید فضا، تعدیل‌گر چرخه فعلی بوده و زمینه ارتقای کیفی مداخلات شهری، بهبود رفتار شهروندی، خلق ارزش و نیل به پایداری توسعه را فراهم خواهد آورد.

کلید واژگان: شهرسازی معنویت مبنا، معنویت فضایی، روش فرامطالعه

---

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان تبیین ملاحظات معطوف به مدل نظری تاثیرگذاری معنویت در فرایند تولید فضای شهری با تاکید بر دیدگاه خوانش مخاطب(فضاهای منتخب شهر مشهد در منطقه ثامن) که در دانشگاه ازاد اسلامی کرمان در حال انجام است.

۲. **نویسنده مسئول:** کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، گروه شهرسازی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

مقدمه

امروزه سیر تحول پارادایم‌های علمی و قدرت‌گیری رویکردهای تفسیری - انتقادی در برنامه‌ریزی شهری منجر به نگرشی نوین در فرایند تولید و بازتولید فضا در شهر شده است. نگرشی که پایه های فلسفی اش را از رویکردی انتقادی-تفسیری به شهر و تولید فضا در ان به عنوان واقعیتی میان رشته و چند وجهی گرفته، به سنجش اثرات همگرایی- واگرایی نیروهای مختلف در فرایند تولید و بازتولید فضا در شهر می‌پردازد. در بسط مفهومی این جریان کتب و پژوهش‌های اخیر مانند شهرها برای مردم نه سوداگری(مارکوزه،۱۳۹۶:۵۶). محیط شهری در فرایند تولید و بازتولید فضایی خود باید ریشه‌های هویتی و ساختارهای ارزشی فرهنگی زمینه مبنای خود را در زمان تداوم بخشد. علی‌رغم این امر، مسئله کنونی که امروزه با آن مواجه هستیم تنزل تولید فضا نسبت به پایه‌های معرفت شناختی و ضعف خوانش الگوی فضایی ادراک ذهنی مخاطبین فضا است(بارتولینی و دیگران[1] ۲۰۱۸،) که منجر به ایجاد بحرانی جدی در عرصه تولید فضای شهر شده است.در واقع مسئله پیش‌رو، رواج جریان شخصی سازی تولید فضا و سرمایه‌ای شدن ناشی از تسلط مدل سوداگری(برنر و دیگران[2] ۲۰۱۲) و تقابل آن با ریشه‌های هویتی و ساختار معنایی است و در حالی‌که طراحی شهری به جنبه‌های اجتماعی فضاهای عمومی تأکید دارد، همچنان ضعف معنویت برای مخاطبان فضا (هنگر و مارگری[3] ۲۰۱۶) باعث شده است که فضاهایی ایجاد شوند که بدون توجه به نیازهای مرتبه بالاتر نظیر خودشکوفایی، صرفا متمرکز بر نیازهای فیزیکی - فیزیولوژی بوده و پاسخگو نیستند (بریچ و سینکلایر[4]،۲۰۱۳، ۸۰) و لذا شهرهای معاصر از کمبود کیفیتی مرکزی رنج می‌برد(شلدراک[5] ۲۰۱۴) ؛ که برای رفع این چالش‌ها، باز تولید فضای معنویت مبنا در مقیاس شهری؛ با هدف کاهش آسیب‌های شهری در مباحث طراحی و برنامه‌ریزی شهری ضروری به نظر می-رسد(ژیونلای،فلانگن[6]،۲۰۱۹)، (بری،برمودز، جیمز تب،۲۰۱۵۷). هدف اصلی این پژوهش بررسی چرایی ضرورت شهرسازی معنویت مبنا و اثربخشی آن در تولید فضای شهری است، و از آن‌جا که برخی اساسا برنامه‌ریزی را عمل دانش‌افزایی(داوودی[8]،۲۰۱۵) می‌دانند لذا آن‌را یک تغییر جهت مهم برای کاستن از شکاف بین نظر و عمل شهرسازی از طریق تولید معرفت علمی دانسته و عنوان می‌کنند که در حال ساختارسازی برای تسلط به مباحثات میان رشته‌ای دانشگاهی است در اینجا ضرورت بازشناخت چگونگی این گفتمان مطرح می‌شود که آیا این نظریه محضی در معنای پوپریست که اجازه پیش‌بینی‌های قطعی را می‌دهد یا فراتر از آن نقش یک چارچوب هنجاری طراحانه (برند و گافکین[9]،۲۸۳:۲۰۰۷) صاحب نظران متعددی در این حوزه به ایراد نظر پرداختند و پژوهش‌های مختلفی در این زمینه در حال انجام است، اما این پژوهش‌ها به دلیل تعدد و تکثر رویکردها، خوانش‌های روش شناختی و نتایج، در حل مسئله چندان موفق نبودند و گاهاً آمیخته با تناقض‌ها و کجا نگاشت‌های بسیاری

1 Bartolini, MacKian, Pile, 2018
2 Brenner, N. (Ed.), Marcuse, P. (Ed.), Mayer, M. Ed.2012
3Hegner & Margry 2016
4 Birch, R, & Sinclair, B
5 Sheldrake,2014
6 Zsolnai, Flanagan2019
7 Barrie,Th & Bermudez,J & James Tabb,P
8 Davoudi, S. 2015
9 Brand, Gaffikin,2007:283

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

می‌باشند. از دیگر سو با رشد پژوهش و تولید دانش در حوزه‌های مختلف علوم و مواجه شدن جامعه علمی با انفجار اطلاعات، پژوهشگران در عمل به این نتیجه رسیده‌اند که اطلاع و تسلط بر تمامی ابعاد یک موضوع و به روز بودن در این زمینه، تا حدود زیادی امکان پذیر نیست، لذا بهره‌گیری از روش پژوهش‌های ترکیبی که عصاره پژوهش‌های انجام شده در یک موضوع خاص را به گونه‌ای نظام‌دار و علمی فراروی پژوهشگران قرار می‌دهند، گسترش روزافزون یافته است. این نوع از پژوهش‌ها، نتایج تحقیقات گذشته را به شکلی به یکدیگر مربوط می‌سازد که ضمن روشن نمودن وضعیت فعلی دانش در یک عرصه خاص، بی اعتمادی‌ها را رفع کرده و عرصه‌هایی را که به تحقیق بیشتری نیاز دارند مشخص نموده و به توسعه نظریه کمک می‌کند(داداش پور و الوندی پور،۱۳۹۵،۶۸). از این رو مقاله پیشِ رو با توجه به این‌که موضوع معنویت در شهر موضوعی متمایز و از جنبه‌ای در شهرسازی معاصر هم غریب است لذا این دغدغه علمی در قالب یک مرور نظام‌مند ترکیبی به بررسی پژوهش‌های مختلف معنویت در شهرسازی، وجوه تشابه و افتراقشان با هدف مفهوم‌سازی واژه معنویت در شهرسازی، ساختارسازی اجزا و مؤلفه‌ها و فرایند شناخت آن و چگونگی متصل‌سازی مکان و تعاملات به ماهیت و اندازه معنویت فضا، می‌پردازد. به واقع نوعی ارزیابی و سنجش ماهیت و مؤلفه‌های معنویت که می‌تواند مقدمه‌ای برای شروع پژوهش‌های آتی جدی در این حوزه مهم باشد. در فرامطالعه ابتدا موضوع انتخاب شده، سپس مسئله فرموله شده و مطالعاتی جمع‌آوری می‌شود که با موضوع مرتبط بوده و همگی کدهای همگنی را بررسی می‌کنند. فرامطالعه یکی از راه‌های مهم در همسو کردن مفاهیم و نتایج مطالعات و کارآمدی تحقیقات به حساب می‌آید(محمدی و دیگران،۱۳۹۱). از این رو پژوهش حاضر تلاش دارد تا با فرامطالعه‌ی پژوهش‌های مربوط به معنویت فضا در مقیاس شهری، چشم‌اندازی از کم و کیف این مهم ارائه دهد. در این راستا دو پرسش فرعی زیر مورد توجه قرار گرفتند: مشخصات عمومی و ساختاری پژوهش‌های انجام یافته درحوزه معنویت فضا در مقیاس شهری چیست؟ چارچوب نظری و محتوایی پژوهش‌های معنویت فضا در مقیاس شهر ناظر به چه مسائلی است؟ لازم به ذکر است که پژوهش حاضر در سه مرحله؛ تعیین، تدقیق و تحلیل انجام شده است. در مرحله تعیین، تمامی اطلاعات موجود درباره پژوهش جمع‌آوری و برداشت شد. در مرحله تدقیق، تمامی پژوهش‌های گردآوری شده بر اساس پارامترهای ارزیابی(محورها و مقولات تحلیلی)، دسته‌بندی و کدگذاری شدند. در مرحله تحلیل نیز، همه اطلاعات استخراج شده از پژوهش‌های منتخب در بازه زمانی ۲۰۰۸-۲۰۱۹ ، پردازش، تحلیل و تفسیر شدند شکل(۱).

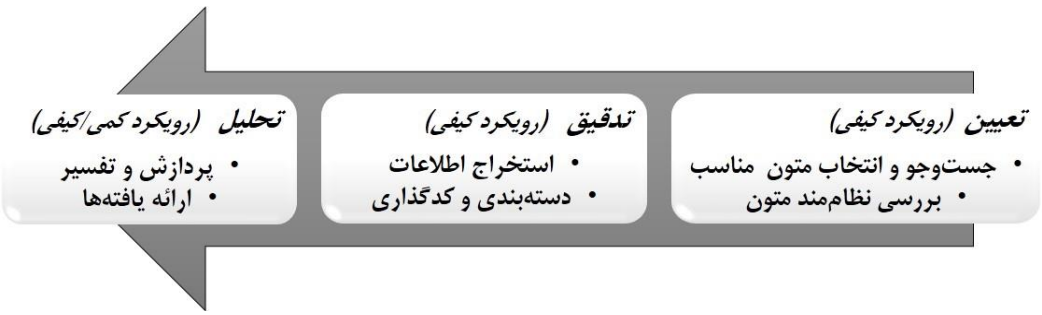

شکل(۱). فرایند پژوهش(داداش پور و الوندی پور،۱۳۹۵)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]

[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

معنویت، به عنوان مفهومی که توسط برنامه‌ریزان کاربردی می‌شود، حالتی از خود آگاهی است که به تمامی جنبه‌های روزانه سرایت می‌کند. معنویت شامل ابعاد زیباشناختی، اخلاقی و هستی‌شناسی شده که به ترتیب بیانگر وجه محصول‌گرای معماری، شیوه‌های عملکردی، تیپولوژیکی و کالبدی که از طریق ساختمان‌ها بیان و منجر به تسهیل ادراک معنویت فضا شده، می‌شود. بعد دوم بعد پدیدارشناختی محیط معنوی، که شامل تجربیات بدنی و احساسات تولید شده توسط آن و به واقع تعامل با فضا و ساختمان‌هاست. و سوم جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی معماری، با معنویت، رویه‌های اخلاقی وجوه ارتباطی و نمادین آن را شامل می‌شود(والکر ۲۰۱۹)[1] . معنویت از ریشه لاتینSpirituality مفهومی وسیع‌تر از مذهب دارد و به طور اولیه یک روند پویا، شخصی و تجربی است، که درک آن به «تجربه زیسته» افراد بستگی دارد (وارگیس آنتونی و وارگیس پرابها،۲۰۱۲ به نقل از شفیعا و دیگران ۱۳۹۵). معنویت به بالاترین مرتبه هرم نیازهای مازلو اشاره دارد جایی که انسان از نیازهای مادی عبور و به خود شکوفایی می‌رسد و به نیاز اصلی زندگی‌اش که جستجوی معناست، پاسخ می‌دهد. اگر به دنبال یک کلمه برای توصیف معنویت باشیم آن کلمه «ارتباط متقابل» است. جایی که انسان به درک ارتباط متقابل خود با خود، دیگران، طبیعت و واقعیت برتر(فراطبیعت) می‌رسد(میتروف و دنتون،۱۹۹۹ به نقل از شفیعا،صباغ پور۱۳۹۵). معنویت شهری نیاز به برقراری ارتباط و تعامل سازنده(ارساهین و بوژ ۲۰۱۸)[2] بوده و مفهوم‌سازی معنویت در گرو شناخت ابعاد آن شامل: تلاش برای خلق معنا و هدف (Meaning and purpose) / تفوق و برتری(انسان بودن فراتر از وجوه مادی است) / اتصال (Connectedness): اتصال به دیگران، طبیعت یا الوهیت و ارزش‌ها(عشق،دلسوزی و عدالت) می‌باشد(ایمانی خوش خو و دیگران،۱۳۹۷، پورجعفر و دیگران ۱۳۸۹، شفیعا و درودیان ۱۳۹۶). که صرفاً پایبندی و تبعیت از یک عقیده خاص و آسمانی نبوده اما همان‌طور که صاحب‌نظرانی نظیر پی وودراف آن را توصیف می‌کنند، شایسته‌سازی و مشروط کردن تولید فضا به حرمت و احترام و تکریم است و بنابراین به گفته صاحب‌نظران برنامه‌ریزی نظیر: پراکسمن، لدی بیسلی و ناتان ادلسون: ابعادی نظیر تولید فضا و محلات شهری مبتنی بر ارزش‌های مدنی، مکان‌سازی با اهمیت عشق و توسعه سلامت عمومی و رفاه احتماعی از ابعاد اصلی آن خواهد بود(بیمونت و دیگران ۲۰۱۱:۹۴)[3]. لذا علی‌رغم بسیاری از چالش‌ها و بحران‌های ناشی از تولید فضا مبتنی بر وجه مادی و حداکثری سرمایه هنوز هم شهر به عنوان غنی‌ترین پتانسیل جهت تعالی انسان مطرح است. این امر سرآغاز نگاه انتقادی به دانش معاصر در راستای کاهش قدرت اقتصاد سیاسی در جریان تولید فضای شهری است که سعی در تعادل بخشی بین تولید مادی و معنوی فضا(بیمونت و بیکر ۲۰۱۱:۵۷،۵۶)[4] در راستای بهبود کیفی فضای شهر دارد. اشاره به شکل(۲).

1 Walker, S. 2019
2 Ersahin,Z,Boz Nevfel2018
3 Contributors 2011, p94 Justin Beaumont, Christopher Baker and
4 Justin Beaumont, Christopher Baker and p56-57)

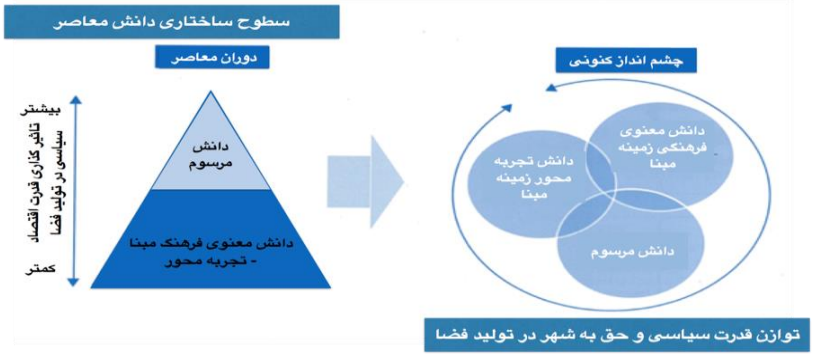

شکل(۲). عدالت پژوهی، چارچوبی استراتژیک برای دستیابی به خود شکوفایی جوامع ایزوله،۲۰۱۹[1]

فرامطالعه مطالعات موجود فارسی و انگلیسی نشان می‌دهد که مفهوم معنویت تا به حال هم‌چون یک متغیر هدف در نظر گرفته نشده است و همواره به آثار مستقیم یا میانجی این مفهوم در سایر متغیرها توجه شده است. ابعاد اصلی مفهوم معنویت شامل رسیدن به تعالی، معنی و درک متقابل است. پیشنهاد می‌شود تحقیقات کیفی و کمی حول محور ساختارسازی مدل مفهومی ادراک معنویت در تجربه فضا صورت گیرد (شفیعا،صباغ پور آذریان،۱۳۹۵). اما دو دیدگاه کارکردی و بنیادین در مورد معنویت وجود دارد که: در دیدگاه بنیادین، معنویت نوعی تمایل یافتن به هدف و ترکیبی از ارزش‌ها و اعمال انسانی است. یعنی کشش درونی و نگرشی عمیق به مفاهیم که دستیابی به آن بر مبنای نگرش فلسفی فردی محقق می‌شود. در رویکرد کارکردی بیشتر اثرات بیرونی و قابل مشاهده آن اشاره می‌شود(شفیعا،محمدی ۱۳۹۶به نقل از مقیمی و همکاران). به واقع معنویت بنیادین مفاهیمی نظیر ارزش‌های اخلاقی، عدالت، هدایتگری زیبایی معقول را شامل شده و دیدگاهی فرایندگرا مفهومی دارد. معنویت کارکردی یا توزیعی به تظاهرات کالبدی فضایی که بیانگر وجه محصول‌گرای معماری، شیوه‌های عملکردی، تیپولوژیکی و کالبدی که از طریق ساختمان‌ها بیان و منجر به تسهیل ادراک معنویت فضا شده (والکر۲۰۱۹)[2] می‌پردازد. در یک سنخ شناسی با ماهیت کثرت‌گرایی، معنویت در چهار نوع طبقه‌بندی می‌شود: دینی، غیر دینی، فرا دینی، رازورزانه. از منظری دیگر معنویت در برگیرنده چهار نوع ارتباط است: ارتباط فرافردی، ارتباط درون فردی، ارتباط میان فردی و ارتباط برون فردی که هر یک با ابعاد وجودی انسان شامل: زیستی، احتماعی، روانی و معنوی پیوند و زمینه تعالی او را فراهم می‌کند(عابدی جعفری، رستگار، ۵۶:۱۳۸۶). رابطه مستقیمی بین تفاوت‌های جنسیتی و میزان ادراک معنویت فضا وجود دارد، در این مورد معقوله مهمی به نام مکان کنترل وجود دارد و تقویت‌هایی که دریافت می‌شود حاصل کارکردها، رفتارها یا ویژگی‌های آن‌هاست. و بین نگرش‌های مذهبی و مکان کنترل رابطه مثبتی وجود دارد که در زنان قوی‌تر است. الگوهای رفتاری و فعالیتی زنان در اعیاد مذهبی و... نمونه بارز این ویژگی است. از دیگر سو بین کیفیت متغییرهای فیزیکی فضا با حس معنویت رابطه معناداری وجود دارد(اشاره به نقش حواس-غنای حسی). کیفیت متغییرهای فیزیکی در ادراک معنویت فضا شامل: توجه به کالبد فیزیکی: سرانه، مساحت، موقعیت قرارگیری. توجه به مسائل روانشناختی:

1 Research Justice: a Strategic Framework to Achieve Self-determination for Marginalized Communities,2019
2 Walker, S. 2019

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

دعوت کنندگی وردی فضا، نشانه گذاری در مسیریابی و تناسب نشانه‌های بصری با روحیه افراد استفاده کننده از فضا. در نظرگیری حرایم و دیدها. توجه به جزئیات فضا. توجه به بعد اجتماعی: طراحی فضا با توجه به شخصیت اجتماعی گروه مخاطب، اختصاص بخش‌هایی از فضا برای تعاملات اجتماعی گفتگو در تعامل با نرم فضاها و توجه به پالت رنگی، بو و دیگر جزئیات (شاهرودی ،حسینی،مومنی،۱۳۹۳).

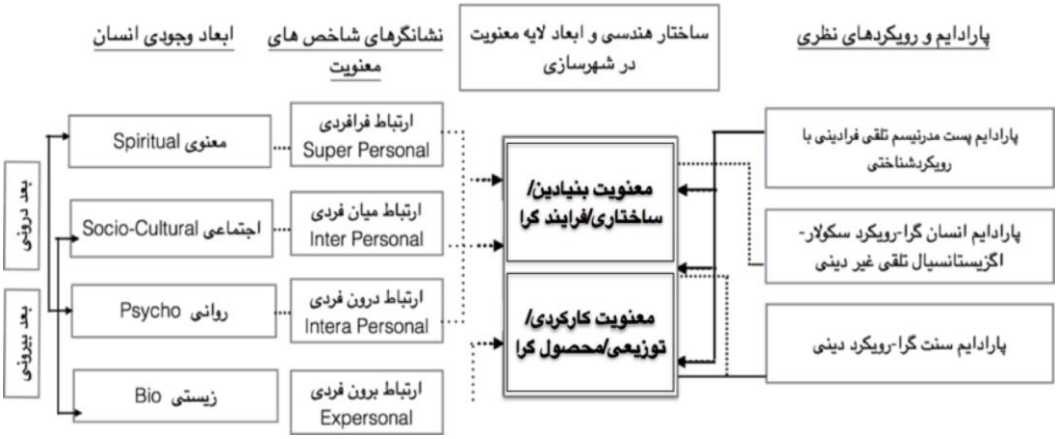

شکل(۳). جمع بندی: مفهوم‌سازی معنویت در تولید فضای شهری

روش تحقیق

فرامطالعه با رویکرد فراترکیب یک روش پژوهش کیفی است که ترکیبی تفسیری از یافته‌های کیفی ارائه می‌دهد، به گونه‌ای که نتیجه ترکیب، بیش از مجموعه یافته‌های منابع مورد استفاده است(شامی زنجانی و کندری، ۱۳۹۸) در سال‌های اخیر روش‌شناسی فرامطالعه (داداش پور الوندی پور ۱۳۹۵) با رویکرد فراترکیب و کاربرد آن در عرصه سیاست‌گذاری‌های عمومی شهری رو به افزایش است (کمالی ۱۳۹۶). هدف فراترکیب توسعه تئوری، خلاصه سازی و تعمیم در سطح بالاتر برای دسترسی بیشتر به یافته‌های کیفی به منظور کاربرد عملی آن‌هاست. از دیدگاهی دقیق‌تر فراترکیب مجموعه تئوری‌ها، روایت‌های بزرگ، تعمیم یا ترجمه‌های تفسیری است که محصول یکپارچگی یا مقایسه یافته‌های مطالعات کیفی است(ژاو[1] ۲۰۰۸). کاربست روش فراترکیب کیفی پژوهش‌های معنویت(ییک ای جی۲۰۰۸۲) و تأثیرگذاری آن در شهر که در پژوهش حاضر بررسی شده، زیر مجموعه روش فرامطالعه مد نظر پارتسون و همکاران(۲۰۰۱) است که در مرحله ترکیب باید به زمینه‌های تاریخی، موضوعی و رشته‌ای پژوهش انجام گرفته توجه کرد تا بتوان از آن طریق دانش جدیدی در مورد پدیده مورد مطالعه به دست آورد(پترسون و دیگران۳ ،۷۶:۲۰۰۹). بینچ و دای نیز معتقدند فرا مطالعه شامل چهار روش اصلی زیر است: فراتحلیل(تحلیل کمی محتوای مطالعات اولیه)، فراروش (تحلیل روش شناسی مطالعات

1 Xu 2008
2 Yick, A. G. (2008)
3 Paterson, B. L., Dubouloz, C.-J., Chevrier, J., Ashe, B., King, J., & Moldoveanu, M. (2009)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

اولیه)، فرانظریه (تحلیل نظریه های مطالعات اولیه) و فراترکیب (تحلیل کیفی محتوای مطالعات اولیه)(بینچ و دای۱، ۲۰۱۰: ۴۴۸) شکل(۴).

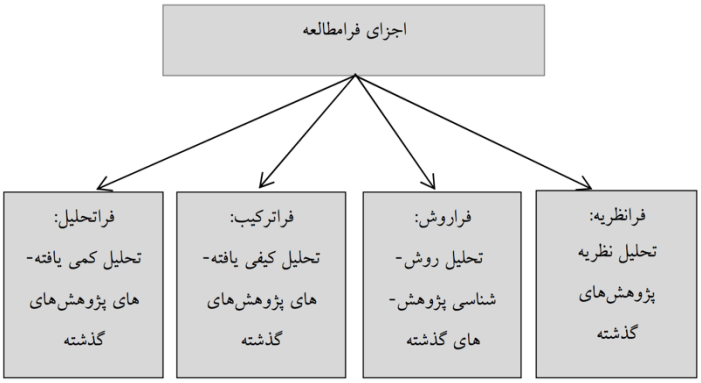

شکل(۴). اجزای فرامطالعه (کمالی۱۳۹۶ به نقل از بینچ و دای۲،۲۰۱۰: ۴۴۸)

در سال‌های اخیر استفاده از فراترکیب در علوم میان رشته‌ای و در عرصه سیاست‌گذاری عمومی شهری رو به افزایش است، و با توجه به هدف پژوهش حاضر برای شناسایی تمهیدات ساختاری لازم در راستای تحقق شهرسازی معنویت مبنا با استفاده از مطالعات کیفی گذشته، از روش فرامطالعه با رویکرد فراترکیب بهره گرفته می‌شود. طرح تحقیق پیش رو برمبنای روش ترکیبی شکل گرفته است. به منظور پاسخ به هدف و پرسش‌های مطرح در این پژوهش، از طرح فرامطالعه پاترسون و همکاران به عنوان راهبرد پژوهش استفاده شد. روش‌های مورد استفاده در گردآوری و تحلیل اطلاعات متناسب با راهبرد پژوهش متن پایه انتخاب شده که از شیوه‌هایی چون مرور نظام مند۳ و کدگذاری باز ۴ استفاده شده است. مرور نظام مند ابزاری جهت مطالعه جامع، تفسیر و تحلیل متونی است که به یک موضوع خاص مرتبط هستند(وفاییان و منصوریان۱۳۹۳: ۸۶). در این راستا کوشش شد تا با جستجوی اینترنتی در پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی و خارجی نورمگز، سیویلیکا و ایران داک و پایگاه الزویر،اسکوپوس و پروکوئست۵، و همچنین موتور جستجوی گوگل و با استفاده از کلمات کلیدی چون (معنویت ، شهرسازی معنوی، معنای معنویت)۶، نسبت به جمع‌آوری تمام پژوهش‌های منتشر شده اقدام شود؛ اما از آن-جایی‌که دسترسی به محتوای طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌ها در موارد بسیار برای پژوهشگر با محدودیت رو به رو بود و لازمه چنین پژوهشی، بررسی چندین باره از محتوای مطالعات است، لذا تصمیم بر آن شد که جامعه آماری این پژوهش ازکتب معتبر و مقاله‌های چاپ شده در فصلنامه‌های علمی -پژوهشی کشور و یا نمایه شده در سایت‌های رسمی دارای ایمپکت فکتور مناسب انتخاب شود. از این رو در پاسخ به پرسش اول پژوهش، ۵۵مقاله و کتاب چاپ شده با محوریت موضوعی معنویت در فصلنامه‌های علمی-پژوهشی در حوزه‌ی مطالعات شهری در

1 Bench & Day,2010:448
2 Bench & Day,2010:44
3 Systematic Review
4 Open Coding
5 Elsevier SCOPUS Proquest
6 Spirituality Spiritual urbanism Meaning of spirituality

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

بازه زمانی ۲۰۰۸-۲۰۱۹ شناسایی شد. همچنین به دلیل کم بودن تعداد اعضای جامعه، نمونه‌گیری صورت نگرفت. بعد از شناسایی پژوهش‌های مورد نظر، متن این پژوهش ها به عنوان یک داده برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش در نظرگرفته شد و داده‌ها از نوع داده‌های کیفی انتخاب شدند که از کدگذاری باز برای تحلیل نظام‌دار داده‌ها استفاده شود(داداش‌پور الوندی پور ۱۳۹۵) کدگذاری باز شیوه‌ای مناسب برای تقلیل اطلاعات کیفی و ارائه توصیفی دقیق پیرامون یک موضوع است. در این‌جا هدف، کمک به پدید آمدن یافته‌های پژوهش از طریق توجه به مضامین مسلط و متداول در داده‌هاست. در این شیوه، محقق با رجوع به داده‌های مورد مطالعه، به تدریج آن‌ها را خلاصه می‌کند تا در نهایت به اصلی‌ترین مفاهیم و مضامین مرتبط با موضوع تحقیق دست پیدا کند (تبریزی، ۱۳۹۳). در ادامه نیز فرم مخصوصی با عنوان فرم جامع تلخیص و استخراج اطلاعات از منابع مورد پژوهش تهیه شد که در آن، همه‌ی نکات قابل توجه در یک پژوهش علمی مد نظر قرار گرفت. این فرم، به هنگام مطالعه پژوهش‌ها، نقش صافی اطلاعات را بر عهده داشته و بسترساز تجزیه یک مقاله به تعدادی مقوله‌های قابل تحلیل بوده و هدف از آن، بالا بردن کیفیت امکان تجزیه و تحلیل پژوهش‌ها است. همچنین برای اطمینان از روایی فرم جامع، این فرم به همراه اهداف تحقیق، میان ۱۰ نفر از کارشناسان توزیع شد و با اعمال نظرات کارشناسی و بازنگری نهایی، روایی صوری فرم جامع مورد تائید قرار گرفت.

نتایج

یافته‌های پژوهش پیش رو در دو بخش ساختاری و محتوایی ارائه شده‌اند. بخش ساختاری در پاسخ به پرسش اول پژوهش به بررسی ویژگی‌های عمومی پژوهش‌های منتخب پرداخته است تا از رهگذر این بررسی وضعیت عمومی مطالعات در حوزه تأثیرگذاری معنویت در تولید فضای شهر، در مقیاس شهری را ترسیم نماید بخش محتوایی پژوهش نیز در پاسخ به پرسش دوم چارچوب نظری پژوهش‌های انجام یافته در حوزه معنویت فضایی را به تفصیل تبیین نموده است.

فرامطالعه ساختاری پژوهش ها

این بخش با هدف بررسی مشخصات عمومی پژوهش‌های های انجام شده حوزه معنویت درمقیاس شهری به شرح ذیل و مطابق با جدول(۱) پرداخته است.

در ارتباط با حوزه تخصصی مجریان پژوهش از میان ۵۵ پژوهش، تعداد ۳۰ مورد با سهم ۵۵ درصدی در حوزه طراحی شهری، معماری و منظر، ۱۶ پژوهش با سهمی معادل ۲۹ درصد در حوزه میان رشته‌ای علوم محیطی و شهرسازی و ۹ مورد با سهم ۱۶ درصدی در حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری مورد طرح واقع شده‌اند. این امر بیانگر تغییر نگاه جغرافیای انسانی مبتنی بر خوانشی انتقادی و میان رشته ای نسبت به تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت درجریان تولید فضا توسط صاحب نظران حوزه شهرسازی، جغرافیا و علوم محیطی است. لازم به ذکر است که این روند در طول زمان برای متخصصان گروه‌های سه‌گانه روندی افزایشی بوده و بیشترین استقبال این متخصصان در بازه زمانی سال‌های ۲۰۱۹ -۲۰۱۶ با ارائه ۲۶پژوهش و با سهمی بالغ بر ۴۷ درصد از کل پژوهش-های ده ساله صورت گرفته است که این خود نشانگر اهمیت یافتن و دغدغه‌مند شدن متخصصان این حوزه‌ها

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

منتج از مشاهده نابرابری و شکاف فضایی موجود در تولید فضای شهرمعاصر مبتنی بر منطق صرف انباشت سرمایه است.

در ارتباط با گروه تخصصی فصلنامه‌های مخاطب بازهم گروه هنر شامل (شهرسازی، معماری و منظر) با ۲۸ مورد مقاله (۵۱ درصد) بالاترین سهم از کارهای پژوهشی در حوزه معنویت فضا را به خود اختصاص داده است. در جایگاه دوم فصلنامه‌های تخصصی علوم محیطی با ۲۱ مورد و سهم (۳۹ درصدی) قرار گرفته و نهایتاً حوزه مورد پژوهی(برنامه توسعه) و جغرافیا با ۵ مورد (۱۰ درصد) در رتبه بعدی قرار گرفته‌اند. در روایی و تأییدپذیری گام قبلی در این بخش نیز طی بازه زمانی (۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹) به بعد گرایش و استقبال بیشتری توسط فصلنامه‌های گروه هنر مشتمل بر معماری طراحی شهری و منظر از موضوعات مربوط به تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت در جریان تولید فضا صورت گرفته است. هرچند با توجه به این نکته که یکی از مهمترین دغدغه‌های متفکران شهرسازی و رشته‌های زیرمجموعه آن چون طراحی شهری و غیره ساخت شهری برای مردم نه سوداگری[1] است، لزوم توجه بیشتر به ابعاد گوناگون تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت در جریان تولید فضای شهر به شدت احساس می‌شود. این امر با توجه به بررسی دقیق‌تر در گروه هنر بیشتر ذیل مجموعه معماری و منظر قرار گرفته و بحث تولید فضا مبتنی بر خوانش مؤلفه‌های معنویت در پژوهش‌های شهرسازی در ابتدای امر همراه با روندی تصاعدی و رو به رشد می‌باشد. به طوری‌که از ۲۸ پژوهش حوزه هنر ۱۴ مورد با سهمی بالغ بر ۵۰ درصد در طی دو ساله اخیر صورت گرفته است. این مهم لزوم توجه به مفهوم‌سازی و ساختارسازی معنویت در پژوهش‌های شهری و چگونگی متصل‌سازی مکان به ماهیت و اندازه معنویت فضا را چندین برابر نموده است.

سهم پژوهش‌های انجام شده در بازه زمانی مورد بررسی روند افزایشی داشته است همچنین یافته‌های تحقیق از افزایش تعداد پژوهش‌ها و توجه روز افزون متخصصان به موضوع معنویت فضا از سال ۲۰۰۸ به این سمت است در این میان بیشترین تعداد پژوهش‌ها در حوزه‌های سه گانه هنر(طراحی شهری معماری منظر)، علوم محیطی، جغرافیا و مورد پژوهی به ترتیب با تعداد ۱۴ پژوهش و سهمی معادل ۵۰ درصد پژوهش‌های حوزه هنر، ۹ مورد (۴۵ درصد) در حوزه علوم محیطی مرتبط با شهرسازی و ۳ پژوهش از ۵ مورد حوزه تخصصی جغرافیا و اقدام پژوهی با سهمی معادل ۶۰ درصد از پژوهش‌های این حوزه، در بازه زمانی دوساله اخیر۲۰۱۶-۲۰۱۹ انتشار یافته است.در این میان بیشترین تعداد پژوهش‌های مرتبط با سهم ۲۲ درصد از کل در سال ۲۰۱۹ انجام یافته است.

به لحاظ پراکندگی جغرافیایی پژوهش‌ها، به ترتیب ایران و ترکیه درخاورمیانه با ۱۵ مورد و کشورهای جنوب شرق آسیا با ۸ مورد و سهم۴۲ درصدی (۲۳ پژوهش از مجموع ۵۵ مورد)، بیشترین تعداد را دارند که این امر خود مبین پیشینه طولانی تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت در کنار ابعاد مادی در جریان ساخت یابی فضایی شهر در زمینه فرهنگ شرقی است تا آن‌جا که، سمپوزیوم میان رشته‌ای دانشگاه هاروارد با محوریت "شهرنشینی، معنویت و رفاه": کشف گذشته و حال / پیش بینی آینده[2] که در ۲۰۱۳ اغاز و در حال ادامه است با احترام به تمامی پژوهش‌ها، توصیه می‌کند اولویت زمینه‌ای رفرنس دهی جغرافیایی باید از خاورمیانه، به دلیل پدیدارشناسی پویا و موقعیت فرهنگی ویژه آن باشد (بری،برمودز،تب[3]،۲۰۱۵،۲۲۴) . پس از آن به ترتیب اروپا به محوریت

1 Cities for People, Not for Profit Neil Brenner, Peter Marcuse
2 SYMPOSIUM: Urbanism, Spirituality, and Well-being
3 Barrie,Th & Bermudez,J & James Tabb,P

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

غالب، ایتالیا انگلستان آلمان و هلند با ۱۴ مورد، آمریکا و کانادا با ۱۲ مورد و استرالیا با ۴ مورد و نهایتاً آفریقای جنوبی با ۲ مورد رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. تعمق در نتایج، از تعارض شدید مابین پیشینه غنی شرقی(مبتنی بر خوانش مؤلفه‌های معنویت در تولید فضا خصوصاً شهر ایرانی) با چه امروز در حال تولید است، حکایت دارد. که این امر با توجه به میزان بالای تولید فضا مبتنی بر منطق صرف انباشت سرمایه و کالایی شدن فضا بخصوص با نفوذ جریان مدرن و استانداردسازی مداخلات طی سده اخیر منجر به ایجاد گسست و بحران‌های فضایی - هویتی جدی در این بخش‌ها شده است. چنان‌چه که این مهم از منظر پراکندگی جغرافیایی پژوهش‌ها به لحاظ میزان انطباق‌پذیری زمینه‌ای با این مهم بررسی شد و یافته‌ها دال بر تأییدپذیری این امر می‌باشد.

یافته‌های فرامطالعه در بخش پیشینه پژوهشی که مفصلی برای ورود نظام مند به بحث اصلی نظری در پژوهش-هاست، جدول(۱) بیانگر این‌است که: از کل۵۵ پژوهش مورد بررسی در ۲۷ مورد (۵۰٪) اشاره‌ای به پیشینه صورت نگرفته است که این امر خود می‌تواند دلیلی بر ضعف پایه‌های نظری پژوهش در این حوزه باشد. تعمق در نتایج حاکی از آن است که به دلیل این که طی چهار صد سال گذشته غرب سعی در جدایی بین امر مادی و معنوی داشته(شلدراک[1]،۲۰۱۴) و تولید فضا به زعم بسیاری از متخصصان نظیر هاروی مارکوزه لوفر و ...، بر مبنای منطق صرف انباشت سرمایه روی داده(برنر،مارکوزه و مایر[2] ۲۰۱۲)، لذا پیشینه‌ی مدون، نیازمند بررسی مجدد است. آن‌چه حائز اهمیت است ضرورت بسترسازی و مفهوم سازی تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت در جریان تولید فضا در شهر با هدف رفع بحران‌های معاصر است که در تمامی پژوهش‌ها به آن تأکید شده است.

از منظر بسندگی مبانی نظری مبتنی بر بررسی سه بعد: کیفیت متون نظری، انسجام مطالب و ارتباط بین مبانی نظری بیان شده و اهداف پژوهش به ترتیب تعداد ۲۲ و ۱۹ مورد دارای بسندگی بسیار ضعیف و متوسط بودند این امر حاکی از آن‌است که مجموعاً سهمی معادل ۷۶ درصد از کل پژوهش‌ها از کیفیت مطلوبی در ارائه مطالب نظری برخوردار نبوده و تنها ۱۳ مورد در بخش مبانی نظری از منابع به روز و مدون بهره گرفته بودند و ساختار مطالب ارائه شده آن‌ها در راستای پاسخگویی به اهداف اصلی پژوهش شکل گرفته بود.

جدول(۱). مشخصات ساختاری پژوهش های مرتبط با محوریت تولید فضای معنویت مبنا

مقوله‌ها	کدها	تعداد	درصد
حوزه تخصصی مجریان پژوهش	هنر(طراحی شهری-معماری-منظر)	۳۰	۵۵
	علوم محیطی (روانشناسی محیطی-انسان شناسی شهری-مدیریت رفتار شهروندی)	۱۶	۲۹
	جغرافیا برنامه ریزی و مورد پژوهی(برنامه توسعه)	۹	۱۶
گروه تخصصی فصلنامه مخاطب	هنر	۲۸	۵۱
	علوم محیطی	۲۱	۳۹
	مورد پژوهی و جغرافیا	۵	۱۰
توجه به پیشینه نظری در پژوهش	بله	۲۷	۵۰
	خیر	۲۷	۵۰
	خوب	۱۳	۲۴

1 Philip Sheldrake 2014
2 Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer2012

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

	متوسط	۱۹	۳۵
بسندگی مبانی نظری	ضعیف	۲۲	۴۱

فرامطالعه محتوایی مقاله‌ها

این بخش با بررسی مقوله‌های (رویکرد نظری پژوهش، نظریه پایه پژوهش، سطح پژوهش، محور پژوهش و شاخص و معیارها) مورد تحلیل قرار گرفت.

رویکرد نظری پژوهش

پژوهش های علمی با رویکردهای نظری مشخصی تدوین شده اند. این رویکردها پایه‌ای هستند که پژوهش بر مبنای آن شکل یافته و شبکه‌ای منطقی از روابط و مفاهیم را پدید می‌آورند (۱۳۹۵،۷۲داداش پور،الوندی پور). همان‌طور که در مبانی نظری این پژوهش نیز اشاره شد در جریان تولید فضای معنویت مبنا سه رویکرد به ترتیب بازه زمانی قدرت‌گیری عبارتند از:۱-رویکرد دینی تا قبل از دوران مدرن ،۲-غیر دینی قرایت انسان گونه (اگزیستانسیال-سکولار) دوران مدرن از رنسانس تا قرن مدرنیسم قرن بیستم ۳- فرادینی قرایت تلفیقی ارزش گونه برهسته مرکزی رویکرد دینی (تلاقی رویکرد درون گرا- معنا جویی درونی با رویکرد دینی)، که رویکرد اخیر به عنوان کامل‌ترین نوع نگاه حاصل از تحلیل و مرور پژوهش‌های مختلف محوریت این پژوهش است شکل(۵).

شکل(۵). سیر کرونولوژیک رویکردهای نظری پژوهش

لذا یک رویکرد تلفیقی از نتایج فرامطالعه حاکی از غلبه رویکرد فرادینی از زاویه شناختی در تدقیق لنز نظری پژوهش‌های اخیر حکایت دارد. نتیجتاً بخش عمده‌ای از مطالعات در حوزه تولید فضای معنویت مبنا مبتنی بر خوانش درونگرا بوده که غالباً دارای دو رویکرد نظری اساسی است: ۱-رویکرد ساختاری/عاملیتی -ایجابی: رویکردهای بررسی کننده دامنه اثر و ضرورت جایگذاری مفاهیم و ابعاد معنویت در شهرسازی و کیفیت تولید فضا متاثر از تأثیرگذاری مؤلفه‌های معنویت در راستای ارتقای مداخلات و سیاست‌گذاری‌های شهری(دیدگاه فرایند گرا). ۲- رویکرد کارکردی – توزیع فضایی: که به ساختارسازی اجزا و مؤلفه‌ها و فرایند ادراک معنویت و چگونگی متصل‌سازی مکان به ماهیت و اندازه معنویت فضا می‌پردازد(دیدگاه محصول‌گرا). تأکید اصلی بر شاخص-شناسی چند بعدی بوده و لذا تلاش می‌شود آن‌چه در حال ادراک شدن از معنویت فضا است با ملاحظات محلی-

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

بومی انجام شود. آن‌چه در این میان حائز اهمیت است سهم ۷۰ درصدی و روند رو به رشد رویکردهای تلفیقی نظری غالب پژوهش‌ها در طی بازه زمانی ۲۰۱۶-۲۰۱۹ با ۱۷ مورد از ۲۴ مورد می‌باشد که نشانگر اهمیت یافتن روز افزون شهرسازی معنویت مبنا هم در حوزه تولید و هم تفسیر فضاست جدول(۲).

جدول(۲). رویکرد نظری پژوهش

معقوله‌ها	کدها	محوریت و اساس انتخاب	تعداد	درصد
رویکرد نظری غالب پژوهش و انواع آن	رویکرد ساختاری عاملیتی-ایجابی/دیدگاه فرایند گرا بنیادین(چرایی)	تولید فضا	۱۴	۲۵
	رویکرد کارکردی-توزیع فضایی/دیدگاه محصول گرا(چیستی -چگونگی)	تفسیر فضا	۱۷	۳۱
	رویکرد تلفیقی	تولید و تفسیر فضا	۲۴	۴۴

نظریه پایه پژوهش

در ارتباط با پایه نظری پژوهش‌ها مشخص شد که کدام نظریات در حوزه شهرسازی معنویت مبنا اثرگذار و مورد استفاده پژوهشگران واقع شده‌اند. از آن‌جا که هدف اصلی این پژوهش بررسی چرایی ضرورت شهرسازی معنویت مبنا و اثر بخشی آن در تولید فضای شهریست، و برخی اساساً برنامه‌ریزی را عمل دانش افزایی (داوودی[1]،۲۰۱۵) از طریق تولید معرفت علمی و لذا آن‌را یک تغییر جهت مهم برای کاستن از شکاف بین نظر و عمل شهرسازی دانسته و عنوان می‌کنند که در حال ساختارسازی برای تسلط به مباحثات میان رشته‌ای دانشگاهی است(بری، برمودز، تب، ۲۰۱۵. اردلان ۲۰۱۶. شلدراک ۲۰۱۴. ارساهین و بوژ ۲۰۱۸. پالمیسانو و دیگران[2] ۲۰۱۹). در این‌جا ضرورت بازشناخت چگونگی این گفتمان مطرح می‌شود که آیا این نظریه محضی در معنای پوپریست که اجازه پیش‌بینی‌های قطعی را می‌دهد یا فراتر از آن نقش یک چارچوب هنجاری طراحانه، برای توصیف و هدایت پرکتیس اجتماعی در مقیاس شهری را داراست. بدون ارزش‌گذاری بر این تمایز، ما این مفهوم را تحت چهار بعد کلیدی بررسی می‌کنیم که می‌تواند منجر به وضوح و ساختارسازی ابهامات و تناقضات مطرح در این باب شود که شامل: هستی شناسی، معرفت شناسی، ایدئولوژی و روش‌شناسی است. منطق انتخاب این لنزها به دلیل ارائه بینشی است که در انگاشت واقعیت، دانش، ارزش و عمل خواهد داد(برند و گافکین[3]،۲۰۰۷) و به ایجاد معیارهای شفاف در مفهوم‌سازی و ساختارسازی معنویت فضا در مقیاس شهری و چگونگی متصل‌سازی مکان شهری به ماهیت و اندازه آن کمک خواهد کرد. نتایج فرا مطالعه حاکی از آن‌است ۴۰ مورد از پژوهش‌ها با سهمی معادل ۷۳ درصد به صورت ضمنی یا صریح دارای نظریه پایه می‌باشند و ۲۷ درصد از کل پژوهش‌ها به نظریات مطرح اشاره‌ای نداشته‌اند. این امر نشانگر این‌است که در حالی‌که نظریه و پرکتیس توسعه معنویت در سطح استراتژیک شهرسازی در حال ساختارسازی است اما تاکنون ساختارهای نظری قطعی خود را نیافته(هالوست[4]،۲۰۰۸) و از سوی دیگر تکثرگرایی فلسفه‌های نظری پست مدرن و جوامع چندفرهنگی، محدودیت‌های سنتی گذشته را

1 Davoudi, S. 2015
2 Ardalan, N. 2016 Sheldrake, Ph.2014, Barrie ,Th, Bermudez, J, and Tabb ,Ph. 2015. Ersahin,Z,Boz Nevfel2018,Palmisano S., Vanolo A. 2019
3 Brand R, Gaffikin F,2007
4 René Holvast , 2008

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

نمی‌پذیرد،(بیمونت و دیگران[1]۲۰۱۱: ۱۳)، بنابراین تولید فضای معنویت مبنا، نظریه محضی در معنای پوپری نبوده بلکه چارچوبی از نظریات همگرای میان رشته‌ای در سطوح تولید و تفسیر فضا ایجاد شده که همگی بر خوانش معنویت در جریان تولید فضای شهر تأکید دارند و هر یک از زاویه‌ای به بررسی این مهم می‌پردازند، می‌توان گفت فلسفه نظری پست مدرن به صورتی منطقی به موازی بودن با مفاهیم معنویت فرا- سنتی[2] اشاره دارد. لذا ساختارسازی معنویت در تولید فضای مقیاس شهر معاصر مستلزم خوانشی تلفیقی در علوم عمومی معاصر است (ایمانی خوش‌خو، شهرابی ۱۳۹۷شفیعا و درودیان، ۱۳۹۶، شفیعا، صباغ‌پور، ۱۳۹۵،ویدو[3]۲۰۱۹). این نظریات میان رشته‌ای دست کم نکات اخلاقی اخیر در عمل توسعه معنوی را برجسته می‌کند و با این‌که راه حل در ساختارسازی مفاهیم و تکنیک‌های جدید است، اما تعامل با مفاهیم دیرینه، در تئولوژی و پرکتیس معاصر را لحاظ کرده‌اند (هالوست،۲۰۰۸). نظریات توسعه معنویت منطبق با سیر کرونولوژیک توجه به آن در مطالعات میان رشته‌ای در سه دسته نظریات با تأکید بر خوانش مذهبی-فلسفی(هستی شناسی)، روان‌شناختی-اجتماعی (معرفت شناسی) و تئوری‌های توسعه شهر و فضای شهری(ایدئولوژی-روش شناسی) همراستا با افزایش توجه به این مفهوم در مطالعات شهری معاصر تقسیم‌بندی شده‌اند جدول(۳).

جدول(۳). گونه‌شناسی نظریه پایه پژوهش منطبق بر سطح نظریات

معقوله ها	کدها	محورها		فراوانی	درصد	منابع
نظریه پایه پژوهش لنز هستی شناسی	نظریات با تاکید بر خوانش های فلسفی/ مذهبی	با تاکید بر نظریات شرقی-اسلامی: مصطفی ملکیان/ علامه جعفری/حسین نصر		۱	۲۰	**A. T. Lincoln** 2011 Justin Beaumont. et al.2011 Schreiber, D.A., 2012 Philip Sheldrake2014 Ardalan, Nader. 2015–2016
		نظریات اندیشمندان پساسکولار: نظریه اصلاح الگوی بورگن هابرماس۲۰۰۶-۸/نظریه شهر پساسکولار بیمونت و بیکر۲۰۱۱/نظریه معنویت پست مدرن شرایبر۲۰۱۲		۱		
نظریه پایه پژوهش لنز معرفت شناسی	نظریات با تاکید بر خوانش های فضایی-جغرافیایی/فضایی-روانشناختی	تئوری های فضایی-جغرافیا مذاهب	۱-اشنایدر۲۰۱۲(معرفت شناسی معنوی نظریه پست مدرن)۲-گونگ۲۰۱۰(جغرافیای فضایی مذهب)+ (نظریه موقعیت فضایی مکان های دینی کیم نوت-نظریه موقعیت جغرافیایی ذهن توماس تود)۳-بیمونت۲۰۱۱(نظریه شهر پسا سکولار)(هاروی/مک لینان/اش امین)		۱	۲۴	Kong, Lily. 2010 Ardalan, Nader. 2016 . Jonathan Reams 2011 Davis, Moriarty & Mauch, 2012; Granqvist, Mikulincer, Gewirtz, & Shaver, 2012) Justin Beaumont. et al.2011 Schreiber, D.A., 2012 TA Smith - 2017 Philip Sheldrake2014 Harvey, 2008
		تئوری های فضایی - روانشن اختی	نظریات روانکاوی: نظریه پردازان متأخر:+(پزشکی-پرستاری)		۳	
			نظریات دلبستگی			
			نظریات هویت: موقعیت			
			نظریات هویت: وضعیت			
نظریه پایه پژوهش لنز ایدئولوژی	نظریات با تاکید بر تئوری های انتقادی توسعه شهر و فضای شهر	تولید فضا	نظریات انتقادی برنامه ریزی شهری و تولید فضا و پایداری توسعه(هاروی-لوفر-مارکوزه-برنر-...		۱	۲۹	Ali Akbar Heidari et al.2014 A Cirstea,2014 René Holvast – 2008 Matthew Carmona 2015 Justin Beaumont. et al.2011 Taylor, Sue Ann. 2015 نصر، حسین. 1389 ثبوت مرتضی،۱۳۹۷ صحاف سید محمد خسرو،۱۳۹۵
		تفسیر فضا	نظریات روایی پست مدرن در باب تحلیل فضا+همسو با روانشناختی ها		۶	
			تئوری های فمنیستی در باب جنسیت فضا و ساختاریابی هویت			
			تئوری های بعد طراحی برنامه ریزی: کرمونا- شلدارک- پیتر نس- نادر اردلان- سید حسین نصر- تیتوس بوکهارت-میرچا الیاده			

1 (Justin Beaumont. et.al.2011,13)
2 trans-traditional spirituality
3 Woiwode, C., & Woiwode, N. (2019)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

در گونه‌شناسی نظریات پایه پژوهش پس از مشخص شدن سطح نظریات منطبق بر لنزهای هستی شناسی معرفت شناسی و ایدئولوژی، می‌توان معنویت را از زاویه دیدگاه‌های مطرح به مفهوم‌سازی معنویت در حوزه تولید و تفسیر فضا نیز تحلیل کرد. نتایج فرامطالعه حاکی از آن است که صاحب‌نظران دو شکل از معنویت مسلط در سطح کلان شامل دو دیدگاه عمده کارکردی و بنیادین را مطرح می‌کنند که در دیدگاه بنیادین (ساختاری) به وجه فرایندگرای توسعه معنویت در تولید فضای شهری، و در رویکرد کارکردی(توزیعی) بیشتر اثرات بیرونی و قابل مشاهده آن، به آثار فضایی تولید شده ناشی از کاربست مفاهیم معنوی در راستای ایجاد خصوصیات مطلوب رفتاری و توجه به محیط زیست و جامعه انسانی و احترام به ارزش‌های آن اشاره شده است.اول: معنویت رخداده[1] معادل با معنویت کارکردی(توزیعی) و دوم، اصطلاح معنویت‌های جایگزین متناوب[2](بلانکو،پرین ۲۰۱۰،بارتولینی و دیگران،۲۰۱۷، اسمیت تی.ا[3] ۲۰۱۷ شفیعا، محمدی،۱۳۹۶و جواهری‌زاده ۱۳۹۵). در این نوع گونه‌شناسی نظریه پایه پژوهش، نتایج فرامطالعه از غلبه نگاه ساختاری مبتنی بر چرایی و ضرورت خوانش معنویت در جریان تولید فضا با سهمی معادل ۲۶ درصد در نظریات اندیشمندان معاصر حکایت دارد. پس از این شفاف‌سازی در مورد چرایی لزوم شهرسازی معنویت مبنا در حوزه تولید فضا، در بخش بعد با سهم ۱۸ درصدی از پژوهش‌ها نظریات مبتنی بر تفسیر فضا با رویکرد معنویت توزیعی قرار می‌گیرد، و پژوهش‌ها در باب اشکال زمینه‌گرای منتوع ان در مباحثات شهری در حال طرح است. همچنان که برخی رویکردهای انتقادی به شهر به پیشنهاداتی برای نقشه برداری و نگاشت معنوی تأکید می‌کنند (کریستئا،۲۰۱۴ و هلوست ۲۰۰۸[4]) این امر نشانگر این است که ادراک معنویت بعدی فضایی دارد و لذا تولید فضای معنویت مبنا(بارتولینی و دیگران[5] ۲۰۱۸) در جریان تولید فضای معاصر که تحت نفوذ اقتصاد سیاسی فضا و سرمایه به شدت کالایی شده در راستای تعادل بخشی به آن و بهبود رفتار شهروندی و نیل به پایداری توسعه ضروری است جدول(۴).

جدول(۴). نظریات پایه پژوهش منطبق بر گونه شناسی ساختاری-کارکردی

معقوله ها	کدها	محورها	فراوانی	درصد
نظریه پایه پژوهش	معنویت ساختاری-بنیادین-فرایندگرا/ نظریه پردازان حوزه تولید فضا	نگاه انتقادی به شهر و برنامه ریزی شهری	۱۴	۲۶
		نگاه انتقادی به پایداری توسعه		
		نگاه انتقادی به جریان تولید فضا		
	معنویت توزیعی-کارکردی-محصول گرا/ نظریه پردازان حوزه تفسیر فضا	در قالب کیفیت بر مبنای خلق ارزش	۱۰	۱۸
		نگاه تداوم تاریخی مبتنی بر رویکردهای حکمی فلسفی		
		خوانش های اجتماعی-روانشناختی مبتنی بر الگواره های ذهنی-ارزشی		

1 Occulture spirituality
2 alternative spiritualities
3 Blanco and Peeren, 2010, Bartolini .et.al- 2017, Smith TA , 2017
4 René Holvast , 2008,258 Arina Cirstea,2014
5 Bartolini, N. (Ed.), MacKian, S. (Ed.), Pile, S. (Ed.). (2018)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

سطح پژوهش

نتایج فرامطالعه در بررسی سطح پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه تولید فضای معنوی در مقیاس شهر جدول(۵)، نشانگر این است که گونه نظر پژوهی با ۳۴ مورد و سهم ۶۲درصدی بالاترین سهم را به خود اختصاص داده و پس از آن گونه مورد پژوهی با تمرکز بر ارزیابی وضع موجود با سهمی معادل۳۵ درصد در جایگاه دوم قرار گرفته است. نکته حائز اهمیت این است که اکثریت پژوهش‌های ایرانی با توجه به سابقه کیفی و نظری تولید فضای معنوی منطبق با اندیشه ایرانی اسلامی در دسته مورد پژوهی و ارزیابی کیفیات فضایی تولید شده بازشناخت شاخص‌های فضایی تأثیرگذار و نگاه محصول محور به فضای معنوی قرار می‌گیرند و با توجه به استحاله اندیشه شرق طی ۲۰۰ سال گذشته با نفوذ جریان مدرن به ایران شکاف ایجاد شده شهرسازی ایران را دچار تنزل نگاه محتوایی به معنویت فضا نموده و صرف برداشت‌های کالبدی و شاخص‌سازی‌های آن‌را در قالب خوانش مؤلفه‌های فضای قدسی به همراه داشته حال آن‌که با توجه به چرخش معرفت شناسانه اندیشه پسامدرن و ضروری سازی نگاه ساختاری و فرایند محور مبتنی بر زمینه، در تولید فضای شهر سیر توجه مطالعات غیر ایرانی بر اندیشه نظر پژوهی و درک تأثیرات و فرایندهای جایگشت معنویت در جریان تولید و تفسیر فضا قابل رهگیری است. توجه به نقش مورد پژوهی در برنامه‌های توسعه نیز با سهمی ۳ در جایگاه سوم و در پژوهش‌های آمریکا کانادا و انگلیس در راستای تعادل بخشی به برنامه‌ریزی شهری در حال انجام است.

جدول(۵). نوع و سطح پژوهش

معقوله ها	کدها	تعداد	درصد
نوع و سطح پژوهش (۵۵ مورد)	نظر پژوهی	۳۴	۶۲
	مورد پژوهی(وضع موجود)	۱۹	۳۵
	مورد پژوهی(برنامه توسعه)	۲	۳

محور پژوهش

در ارتباط با محورهای عمده پژوهش سه محور اصلی نقش عمده را در شالوده پژوهش‌ها داشته‌اند جدول(۶). اولین محور موضوعی که با سهمی معادل ۳۸درصد در فرامطالعه محتوایی پژوهش‌ها به عنوان محور اصلی با توجه به نتایج جدول(۶) در رتبه اول قرار گرفته است، ابعاد تأثیرگذاری معنویت در تولید فضای شهر می‌باشد، خوانش معنویت و نقش آن در بهبود رفتار شهروندی، تبیین ارتباط بین معنویت امنیت و عدالت اجتماعی، خلق ارزش و مکان‌سازی پایدار در راستای هویت بخشی توام با ارتقا دلبستگی و حس مکان ابعادی است که ذیل این محور طرح شده‌اند. دومین محور موضوعی که با سهمی معادل ۳۳درصد در این پژوهش‌ها مورد توجه قرار گرفته ارزیابی برنامه‌های توسعه با رویکردی انتقادی به برنامه‌ریزی شهری و نقد جریان تولید فضا بر أساس منطق صرف انباشت سرمایه است، این محور موضوعی به بررسی چالش‌ها و بحران‌های عدم توجه به معنویت در تولید فضای شهر و بررسی جایگاه معنویت فضا در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری معاصر و به لزوم ارزیابی برنامه‌های توسعه شهری و ارتباط ان با پایداری توسعه، پرداخته است. موضوعاتی از این دست با نگاهی ساختاری به معنویت فضایی، زمینه ساز ریشه‌یابی تولید فضای قطبی و ناکارامد در مقیاس شهر معاصر شده و لذا در جهت تعادل بخشی به تولید و انباشت فضا در شهر، لازم است سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات توسعه شهری از حیث میزان

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

انطباق پذیریشان با بعد معنوی فضا مورد ارزیابی قرار گیرند. چرایی ارزیابی معنویت فضا در برنامه‌های توسعه شهری در راستای بهبود رفتار شهروندی، خلق ارزش و نیل به پایداری توسعه از زیر بخش‌های عمده این بخش است. چیستی معنویت فضایی و نظریاتی که ذیل این رویکرد مطرح شده‌اند نیز با سهم ۲۹ درصدی جایگاه سوم را به خود اختصاص داده است. علی‌رغم این‌که این محور موضوعی به واقع مهمترین اقدام در راستای چگونگی کاربست و تحقق مفهوم معنویت در شهر و تولید فضاهای شهری است، با این حال تاکنون مفهوم‌سازی جامعی که بتواند به بررسی توزیع مکانی شاخص‌های معنویت فضا و ارزیابی آن در قالب ناهماهنگی‌ها و عدم انطباق هویت زمینه‌ای فضا ذیل این رویکرد در مقیاس شهری صورت پذیرد انجام نیافته است و در حال حاضر با ابهام و بعضا تکثری از شاخص‌های ارزیابی توسعه یافتگی معنویت فضا در مقیاس‌های مختلف مواجهیم، این امر در پژوهش‌های ایرانی گرچه در لایه تلقی فضای معنوی در قالب سنتی از آن معادل با فضای قدسی با توجه به پیشینه غنی در این باب به ارائه شاخص‌های ارزیابی معنویت فضا پرداخته است با این حال از توجه به سایر وجوه فضای معنوی در تلقی پست مدرن آن، به گونه شناسی مفهومی دقیقی نپرداخته است. بازشناخت مفهوم معنویت مقدمه‌ای برای ورود به بحث معیارهای معنویت است تا بر اساس آن بتوان در راستای تعادل بخشی به برنامه‌های توسعه و جریان تولید فضا و کاربردی کردن مفاهیم و تئوری ها در بستر اقدام پرداخت. از این رو تبیین مفهومی نظریات ذیل آن، نقش مهمی در فهم ساده‌تر این موضوع و تحقق معنویت در شهر خواهد داشت. محور موضوعی پیشینه شهر معنویت و معماری، گونه شناسی رویکردهای مختلف به معنویت فضا و تحولات مفهومی آن، تبیین چارچوب مفهومی معنویت با محوریت مفاهیم درون‌گرا و نهایتاً شاخص‌های ارزیابی توسعه یافتگی معنویت فضا، ابعاد مفهومی این محور موضوعی را تشکیل داده‌اند. نکته قابل توجه این‌که مطالعات مفهوم‌سازی کمی روی موضوع معنویت فضا ساختارهای نظری قابل تبیین خود را هنوز نیافته است. برای نمونه مطالعاتی نظیر ویلسون، مکینستون و زهرا که روش کیفی پدیدارشناختی، مطالعات آرینا و شفیعا که روش گراندد و تحلیل محتوا به کار گرفته شده بود به اهمیت بررسی و بازشناخت مفهوم معنویت فضا به عنوان یک شکاف مهم در مطالعات اخیر پرداخته‌اند ولی با این حال به تدقیق و ساختارسازی دقیقی دست نیافته‌اند. این مهم در حالی است که یک نیاز نظری است که قابلیت کاربرد در مطالعات توسعه‌ای را دارد.

جدول (۶). محور موضوعی پژوهش

مقوله ها	کدها	تعداد	درصد	فراوانی توزیعی محورهای شاخص در پژوهش های معنویت فضایی در مقیاس شهری	منابع
محور موضوعی پژوهش	ابعاد تأثیرگذاری معنویت فضا در مقیاس شهر	۲۱	۳۸	رابطه معنویت فضا و نقش ان در بهبود رفتار شهروندی ۳۹	حمیدی پور،رجبی ۱۳۹۷/معاون ،موحد ،طبیعی ۱۳۹۶/ رودساز ،بیشه ۱۳۹۳/ نادی، گل پرور ۱۳۹۰/ پورجعفر، بمانیان،احمدی، صادقی ۱۳۸۹/ کرمونا۲۰۱۵/ هاگ،یونگ و دیگران۲۰۱۹/ هاگ ۲۰۱۸/ برمودز،۲۰۱۶/
				رابطه بین معنویت فضا، امنیت و عدالت اجتماعی ۱۳	

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

			رابطه معنویت فضا پایداری توسعه و مکان سازی پایدار، ارتقا هویت توام با دلبستگی و حس مکان ، خلق ارزش ۴۸		شلدراک ۲۰۱۴/ تب ۱۲۰۱۶
	ارزیابی برنامه های توسعه	۱۸	۳۳	بررسی چالش و بحران های عدم توجه به معنویت در تولید فضای شهر بر أساس منطق صرف انباشت سرمایه ۵۳ بررسی جایگاه معنویت فضا در نظام برنامه ریزی و مدیریت شهری معاصر و لزوم ارزیابی برنامه های توسعه شهری و ارتباط ان با پایداری توسعه ۴۷	ویدوو و دیگران۲۰۱۹/فیلو و مککری۲۰۱۹/ویدوو۲۰۱۶/ بث و کادلی۲۰۱۵/کادلی و مورانی۲۰۱۴/اش امین۲۰۰۸/پالمیسانی و وانولا۲۰۱۹/والفر۲۰۱۶/شلدراک۲۰۱۴/بارتولینی،مک لینان و پیل۲۰۱۸/همیلتون ۲۰۱۲/هنگر و دیگران ۲۰۱۶/مک لینان ۲۰۱۱/ساندراک و مگد سنبل ۲۰۱۱/ویدوو ۲۰۱۲/ویذوو ۲۰۱۸/بارتولینی ۲۰۱۸/کنگ۲۰۱۰[2]
	چیستی معنویت فضا در مقیاس شهری	۱۶	۲۹	گونه شناسی رویکردهای مختلف به معنویت فضا ۴۱ نظریات مطرح در باب معنویت فضا ۳۷ شاخص های ارزیابی توسعه یافتگی معنویت فضا ۲۲	شفیعا سعید،محمدی ثنا،۱۳۹۶ /صحاف سید محمد خسرو،۱۳۹۵/شفیعا سعید،صباغ پور آذریان مهدیه، ۱۳۹۵،/ثبوت مرتضی،۱۳۹۷/پورجعفر، محمدرضا و محمدرضا بمانیان، فریال احمدی، علی رضا صادقی. ۱۳۸۹/ایمانی خوش خو محمد حسین،شهرابی فراهانی مهدیه.۱۳۹۷/احمدخانی ملکی بهرام ، فرزین حق پرست. ۱۳۹/شفیعا سعید،صباغ پور آذریان مهدیه، ۱۳۹۵/واحدیان عظیمی،امیر،رحیمی ابوالفضل(۱۳۹۲)/عباسعلی شاهرودی، سید حمزه حسینی، زینب مومنی ۱۳۹۳/حیدری و دیگران ۲۰۱۴/اردلان۲۰۱۶[3]

با توجه به این‌که تولید فضای معنویت مبنا یک نیاز نظری روز بوده و قابلیت کاربرد در مطالعات توسعه‌ای را دارد و از آن‌جا که یکی از روش‌های مطلوب برای توسعه مبانی نظری پژوهش، تعیین معیارها و شاخص‌های مؤثر بر موضوع پژوهش است، کوشش شد تا معیارها و شاخص‌های مورد استفاده در هر یک از ۵۵ پژوهش مورد بررسی به تفکیک رویکردهای پژوهش استخراج و تفسیر شوند.ن کته قابل تأمل از سهم بیشتر معیارها و شاخص‌ها در

1 Carmona M (2015) Hodge, David R. & Hong, Philip Young & Choi, Sangmi. (2019)/Hodge, David R.. (2018)/Tabb, P.J.. (2016)./ Bermudez.JC,2016/Philip Sheldrake2014

2 Woiwode, C., & Woiwode, N. (2019)/Leal Filho, W., & McCrea, A. C. (Eds.). (2019)/ Woiwode, C. (2016)/Becci Chiodelli, F. 2015/Francesco Chiodelli & Stefano Moroni (2014)/Ash Amin (2008)/Palmisano S., Vanolo A. (2019)/Wafer A. (2016)/ Sheldrake Ph,(2014): /Bartolini, N. (Ed.), MacKian, S. (Ed.), Pile, S. (Ed.). (2018). /Hamilton, M. (2012). /Hegner, V., & Margy, P. J. (Eds.) (2016). /McLennan, G. (2011). /Sandercock, L., &Senbel, M. (2011). /Woiwode, C. (2012). /Christoph Woiwode 2018/ N Bartolini - 2018 /Kong, Lily.(2010)

3 Ardalan Nader (2016)/ Heidari et al.2014

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

رویکرد توزیعی و با توجه بیشتر به خوانش مؤلفه‌های فضاهای قدسی حکایت دارد و در این بخش سهم پژوهش-های ایرانی که به سنجش و ارزیابی کیفیت ادراک معنویت فضا در گروه‌های مختلف مخاطب پرداخته‌اند بیشتر است، این امر می‌تواند با توجه به پیشینه نظری و عملی غنی در ساختاریابی و هویت بخشی به مجموعه‌های فضایی شهر ایرانی باشد. حال آن‌که در رویکرد ساختاری که غالباً در پژوهش‌های اخیر اندیشمندان غربی و در رتبه بعد ایرانی است، توجه بیشتر به خوانش الگوی درون ذهنی مخاطبین فضا و به واقع مؤلفه‌های ذهنی-روانشناختی و اجتماعی در بازتولید فضای معنویت مبنا است جدول(۷).

جدول(۷). گونه شناسی معیار و شاخص‌ها منطبق بر دیدگاه‌های عمده به تولید فضای معنویت مبنا

رویکرد پژوهش		معیار	شاخص		منبع
دیدگاه کارکردی معنویت توزیعی	**فضای عینی (مؤلفه‌های فضای قدسی با تأکید بر ساختارهای زیباشناختی)**	**منطق ارتباط: جهت گیری ، محوربندی فضا و اشارات و القاعات فضا**	هماهنگی و انطباق: سلسله مراتب فضا /طرح اصلی فضا/ محور بندی فضا		ایمانی خوش خو محمد ،شهرابی فراهانی.۱۳۹۷/مهدی نژاد و دیگران ۱۳۹۷/ احمد خانی ملکی،حق پرست ۱۳۹۵/معاون ،موحد ،طبیعی ۱۳۹۶/ رودساز ،بیشه ۱۳۹۳/ پورجعفر، بمانیان،احمدی، صادقی ۱۳۸۹/ شفیعا و درودیان، ۱۳۹۶/ فتحی اذر،حمزه نژاد ۱۳۹۳/کیانی و دیگران ۱۳۹۴/کرمونا۲۰۱۵/ هاگ،یونگ و دیگران۲۰۱۹/ هاگ ۲۰۱۸/ برمودز،۲۰۱۶/ شلدراک ۲۰۱۴/حیدری دیگران،۲۰۱۴/ برندن۲۰۱۱/تب ۲۰۱۶/ تیلور سو ۲۰۱۵/ ادرلان نادر ۲۰۱۶[1]
			الگوها و قراردادها: همپیوندی محیط مصنوع با طبیعی / ارتباط اتصال و تناسبات فضایی (تناسبات-مقیاس ها)،		
			جهتگیری کیهانی و نظم: نظم مقدس: محوربندی و گرایش فضاهای شاخص شهری ، نظم اب: انطباق مورفولوژی شهر بر مبنای مسیر اب،نظم خاک: بارگذاری تراکم های شهری منطبق بر توپوگرافی،نظم گیاه:مکانگزینی شهر بر مبنای کیفیت زیست محیطی،نظم هوا:جهت گیری تراکمات ساختمانی مبتنی بر تهویه و گردش مطلوب هوا،جلوگیری از ایجاد احتباس هوا و تشکیل جزایر حرارتی الوده		
دیدگاه بنیادین معنویت ساختاری	**فضای ذهنی فضای تعلق**	**منطق زمینه: زمینه گرایی/نحوه ارائه فضا**	فضای ذهن-تفکر-مراقبه	فضاهای متباین، خلوص طرح و فضای تهی / فضاهای چند منظوره انعطاف پذیرآموزشی عبادی و اقامتگاه ها	مهدی نژاد و دیگران ۱۳۹۷/ بیمونت و بیکر۲۰۱۱، ، برندون ۲۰۱۱،کریستا ارنا۲۰۱۱، تی ای اسمیت ۲۰۱۷، فینگراث ۲۰۱۲، کرمونا ۲۰۱۵، هنگر مارگری ۲۰۱۶، چیپرا ۲۰۱۷، بریج و سینکلار۲۰۱۳/ اشنایدر ۲۰۱۲[2]
			فضاهای نمادین:	نمادهای مادی- نمادهای رفتاری- نمادهای استدلالی فعالیت های آئینی	
			فضای امن و ایمن	انسجام ساختار فضایی پیاده مداری- نفوذ	

1 Julio C. Bermudez,2016,Philip Sheldrake2014,Ali Akbar Heidari et al.2014,Brandon R Ro, 2011,Phillip James Tabb – 2016,Joseph M.CheeraYanivBelhassenbJoannaKujawac,2017,Taylor, Sue Ann. 2015، Ardalan2016

2/Beaumont, J., & Baker, C. (Eds). (2011)/)/Brandon R Ro, 2011/A Cirstea,2014/TA Smith - 2017/Fingerhuth, C. (2012)/ Matthew Carmona (2015/)Hegner, V., & Margy, P. J. (Eds.) (2016)/Joseph M.CheeraYanivBelhassenbJoannaKujawac,2017/Schreiber, D.A., 2012

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

				پذیری متناسب و متعادل به ساختار فضا و محدود کردن دسترسی	
	فضای اجتماعی	منطق مکان: محتوا	فضای کنش متقابل	فضای همیاری: مشارکت پذیری شهروندان در تولید فضا/ فضای آموزشی: فضای مباحثه و ارتقای کیفی دانش	بیمونت و بیکر ۲۰۱۱/ ارساهین و نوول بوژ ۲۰۱۸/کریستا ارنا ۲۰۱۴/ تی ای اسمیت ۲۰۱۷/ فینگراث ۲۰۱۲/ هابرماس ۲۰۰۶/ هنگر و مارگری ۲۰۱۶/ لی کنگ ۲۰۱۰/ اشنایدر ۲۰۱۲/ بارتولینی ۲۰۱۸/رنه هلوست۲۰۰۸ /بریج و سینکلار۲۰۱۳[1]
			فضای گفتمانی ارتباطی-همسایگی	فضای عدالت (عدالت فضایی-عدالت احتماعی-عدالت اقتصادی)/ فضای تعامل و تساهل:مکان مذاکره و تعامل(تقویت خصلت محله در جهت ارتقا خصایص نیک مشترک	

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج فرامطالعه نشانگر تغییر پارادایم‌ها از مؤلفه‌های کالبدی عملکردی به رهیافت شهرسازی معنویت مبنا است که در جهت تعدیل چرخه فعلی تولید فضا مبتنی بر منطق صرف انباشت سرمایه و کالایی شدن آن مطرح شده، این امر گام مهمی در مداخلات شهری است که قابلیت کاربرد در مطالعات توسعه‌ای را دارد. در این راستا پژوهش‌های کاربردی تحقیقاتی بی‌شماری تلاش دارند تا اعتبار و روایی این رویکرد را از طریق بررسی زمینه مبنای فضاهای عمومی جدید و معاصرسازی شده ارزیابی کرده و با معرفی انتقادات مسلط در حوزه فضای عمومی معاصر تا پیش از به کارگیری رویکردهای روش شناسی آمیخته، به مشخص شدن این خلاهای انتقادی بپردازند. یافته‌های کلیدی حاکی از چرخش پارادایم فضاهای عمومی مبتنی بر روایات جدید و مجموعه‌ای از اصول هنجاری در تولید فضاهای عمومی است. و از ضرورت جایگذاری دیدگاهی متعادل‌تر در بحث تولید فضای عمومی حکایت دارد، که خوانش پیچیده و چندگانه نقش مخاطبان فضای عمومی در شهر معاصر، روش‌شناسی‌های زمینه مبنای کیفی با رویکرد خوانش مخاطب را به رسمیت می‌شناسد. می‌توان گفت گرچه استنباط تئوری پست مدرنیسم ارائه مکمل‌های دقیق فضایی در دوران معاصر بوده و استدلال می‌کند که شیوه‌های تولید مشخصا فضایی هستند، علاوه بر آن اشاره به این دارد که در یک معنی منحصر به فرد ما خودمان بخشی از فضا هستیم و لذا چنین فضایی جهت تولید و بازتولید خود، نیازمند خوانش ابعاد وجودی (درونی-ذهنی)، و فرهنگی (اجتماعی) که زیرمجموعه بعد ساختاری‌اند در کنار خوانش مؤلفه‌های بعد توزیعی که مبتنی بر معقوله فضای عینی و دریافت-های تیپولوژیکی-کالبدی صرف است نیز می‌باشد. این مفهوم به صورت موازی در بیان لوفر از تولید فضای او منطبق بر سه گانه فضای عینی، ذهنی و اجتماعی دیده می‌شود. بنابراین در راستای ادراک و نقشه‌یابی معنویت

1Beaumont, J., & Baker, C. (Eds). (2011)/Z,Ersahin, Nevfel Boz,2018 /A Cirstea,2014/TA Smith - 2017/ Fingerhuth, C. (2012)/Habermas, J. (2006)/Hegner, V., & Margy, P. J. (Eds.) (2016)/Kong, Lily.(2010)/Schreiber, D.A., 2012/ N Bartolini - 2018/René Holvast – 2008 /Birch, R, & Sinclair, B. (2013)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

در فضای شهری نیازمند خوانشی سه گانه از فضای عینی (مبتنی بر خوانش مؤلفه‌های فضای قدسی سنتی)، فضای ذهنی(مبتنی بر بعد روانشناختی و تصاویر ذهنی شخصی) و فضای اجتماعی (مبتنی بر خوانشی زمینه‌ای و فرهنگ مبنا از ارزش‌ها و هنجارها) هستیم.

نتایج فرامطالعه از تغییر نگاه جغرافیای دین به جریان تولید فضای معنویت مبنا در مقیاس شهری حکایت دارد. نظریه پردازان چنین استدلال می‌کنند که در تولید فضا، معنویت در راستای تعادل بخشی و در تعامل با زندگی روزمره بسط و گسترش یابد. این امر، لزوم ساختارسازی یک تئوری یکپارچه و کلان نظریه دیگر در شهرسازی را مطرح می‌کند. به واقع شهرسازی معاصر در گذار از سکولار به پسا سکولار شاهد دگرگونی اساسی در تئوری‌های انتقادی اجتماعی است. با این که در حال حاضر این تغییرات در سطح عمومی نگه داشته شده اما می‌توان به وضوح مشاهده کرد که تغییرات تأکیدی در رویکردهای رادیکال به شهر معاصر روندهای نظری گسترده‌تری را دنبال می‌کند و رویکردهای انتقادی صاحب‌نظران حوزه تولید و تفسیر فضا گواهی بر این تغییر نظری و عملی در مرزهای دانش است. این امر گام مهمی در توسعه تحقیقات نظری حوزه تولید فضا در شهرسازی به یک مرحله بالاتر است .

منابع

احمد خانی ملکی، بهرام.حق پرست، فرزین. (۱۳۹۵). **سنجش کیفی نور در فضاهای عبادی شهری با رویکرد معنویت بخشی به فضا،** نشریه مدیریت شهری، ۱۰۶:۴۴-۹۱.

ایمانی خوش خو، محمد حسین. شهرابی فراهانی، مهدیه.(۱۳۹۷). **ارائه چارچوب مفهومی ادراک گردشگران فرهنگی از سفر با تأکید بر معنویت (مطالعه موردی: اصفهان).** نشریه باغ نظر، ۶۸: ۴۹-۵۸.

تبریزی، م .(۱۳۹۳). **تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی،** فصلنامه علوم اجتماعی، ۶۴: ۱۰۶-۱۳۸.

داداش‌پور, هاشم, الوندی پور, نینا. (۱۳۹۵). **عدالت فضایی در مقیاس شهری در ایران؛ فرامطالعه چارچوب نظری مقاله‌های علمی موجود.** نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۲۱(۳): ۶۷-۸۰.

شاهرودی، عباسعلی. حسینی، سید حمزه. مومنی، زینب. (۱۳۹۳) . **بررسی میزان انطباق معماری مساجد با نیازهای زنان(مطالعه موردی: مساجد شهرستان ساری).** فصلنامه مطالعات علوم شهرهای ایرانی اسلامی، ۱۸: ۳۹-۵۳.

شامی زنجانی، مهدی، فرزانه کندری نرگس. **شناسایی عوامل ساختاری برای تحقق حکمرانی دانش با ترکیب روفراترکیب و دلفی.** پژوهش‌نامه پردازش و مدیریت اطلاعات. ۳۴ (۳) :۱۱۲۵-۱۱۵۴

کمالی، یحیی، (۱۳۹۶). **روش شناسی فراترکیب و کاربرد آن در سیاستگذاری عمومی،** فصل‌نامه سیاست، ۴۷(۲۳)، ۷۲۱-۷۳۶.

شفیعا، سعید و درودیان، محمد جواد. (۱۳۹۶). **مفهوم سازی درک معنویت در رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی: بر اساس تجربه میدانی،** اولین همایش بین المللی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پاک، همدان.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

شفیعا، سعید. صباغ پور آذریان، مهدیه.(۱۳۹۵). **تبیین مفهوم معنویت در گردشگری با استفاده از تحلیل محتوا**. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۱(۳۵): ۱۰۷-۱۲۷.

شفیعا، سعید. محمدی، ثنا. (۱۳۹۶). **ارائه الگوی تجربه معنوی گردشگران زن از هیتچهایک-بررسی موردی زنان تهران**، دومین کنفرانس گردشگری و معنویت، تهران، دانشگاه علم و فرهنگ.

عابدی جعفری، حسن.رستگار، عباسعلی. (۱۳۸۶)، **ظهور معنویت در سازمان‌ها مفاهیم،تعاریف، پیش‌فرض‌ها، مدل مفهومی**، فصلنامه علوم مدیریت ایران، ۲(۵): ۹۹-۱۲۱ .

فتحی آذر، سحر. حمزه نژاد، مهدی. (۱۳۹۳). **معناشناسی محور در مسجد و کلیسا**، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی،۱۷: ۵۳-۶۲.

کیانی، مصطفی، بهجو اشکان، راسیتان طهرانی نوشین. (۱۳۹۴). **تداوم فضایی در معماری معاصر ایران بررسی میزان تأثیرپذیری معماری معاصر ایران از معماری غرب و معماری ایرانی**. نقش جهان - مطالعات نظری و فناوری های نوین معماری و شهرسازی.; ۵ (۳) :۵۲-۶۷

محمدی محمدعلی، ودادهیر ابوعلی، سیفی علیرضا، مشتاق روشنک. (۱۳۹۱). **فراتحلیل مطالعات فقر در ایران.** نشریه رفاه اجتماعی. ۱۲(۴۵):۷ -۴۳.

مهدی نژاد جمال الدین، عظمتی حمیدرضا، صادقی حبیب آباد علی. (۱۳۹۷). **رتبه‌بندی شاخص‌های آرامش معنوی در معماری مساجد سنتی مبتنی بر ادراک «حس معنویت» با بهره‌گیری از روش «VIKOR»** نشریه: پژوهش‌های هستی شناختی ۷(۱۴): ۵۹-۸۲.

مهدی نژاد جمال الدین، عظمتی حمیدرضا، صادقی حبیب آباد علی. (۱۳۹۷). **بررسی و بازخوانی مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء «حس معنویت» در معماری مساجد.** نشریه: معماری و شهرسازی پایدار.۶(۱): ۶۱- ۷۸.

وفاییان، ا . منصوریان، ی (۱۳۹۳) . **چگونه یک تحقیق مروری انجام دهم؟**، فناوری اطلاعات و ارتباطات: مفاهیم و کاربردها، ۱۹۷: ۸۵-۹.

Beaumont, J., & Baker, C. (Eds). (2011). **Postsecular Cities: Space, Theory and Practice**. London & N.Y.: Continuum.Google Scholar

Birch, R, & Sinclair, B. (2013). **Spirituality in Place: Building Connections Between Architecture, Design, and Spiritual Experience**. ARCC Conference Repository.

Bartolini, N. (Ed.), MacKian, S. (Ed.), Pile, S. (Ed.). (2018). **Spaces of Spirituality**. London: Routledge,

Walker, S. (2019)(Accepted/In press**). Spirituality and Design: creating a meaningful material culture through progressive design praxis**. In L. Zsolnai , & B. Flanagan (Eds.), The Routledge International Handbook of Spirituality and Society London: Routledge.

Hegner, V., & Margry, P. J. (Eds.). (2016). **Spiritualizing the City: Agency and Resilience of the Urban and Urbanesque Habitat**. London & New York: Routledge.

Sheldrake Philip (2014 .).**The Spiritual City: Theology, Spirituality, and the Urban**, Wiley-Blackwell; UK: Wiley & Sons Ltd. P 204

Brenner, N. (Ed.), Marcuse, P. (Ed.), Mayer, M. (Ed.). (2012). **Cities for People, Not for Profit**. London: Routledge**,** https://doi.org/10.4324/9780203802182

Barrie,Thomas. Bermudez Julio & James Tabb Phillip (2015), **ARCHITECTURE, CULTURE, & SPIRITUALITY** England: Ashgate!Publishing

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

Ralf, Brand. Frank, Gaffikin(2007). **COLLABORATIVE PLANNING IN AN UNCOLLABORATIVE WORLD**. SAGE Publications (Los Angeles, London, New Delhi and Singapore) Vol 6(3): 282–313

Davoudi ,Simin.(2015). **Planning as practice of knowing**, Volume: 14 issue: 3, page(s): 316-331

Yick, A. G. (2008). **A Metasynthesis of Qualitative Findings on the Role of Spirituality and Religiosity Among Culturally Diverse Domestic Violence Survivors**. Qualitative Health Research, 18(9), 1289–1306

Xu, Y.L. (2008). **Methodological issues and challenges in data collection and analysis of qualitative meta-synthesis**. Asian nursing research, 2 3, 173-83

Paterson, B. L., Dubouloz, C.-J., Chevrier, J., Ashe, B., King, J., & Moldoveanu, M. (2009). **Conducting Qualitative Metasynthesis Research: Insights from a Metasynthesis Project**. International Journal of Qualitative Methods, 22–33.

Bench, S.; Day, T. (2010), **"The user experience of critical care discharges: a metasynthesis of qualitative research"**, International journal of nursing studies, 47(4): 487-499.

Bermudez, Julio. (2016). **Arguments for a Spiritual Urbanism**. 10.6092/issn.2036-1602/6295.

Palmisano S., Vanolo A. (2019) '**City of Light': The Production of Urban Space by the Esoteric Spiritual Community of Damanhur, Italy**. In: Fisker J., Chiappini L., Pugalis L., Bruzzese A. (eds) Enabling Urban Alternatives. Palgrave Macmillan, Singapore

Tabb, P.J.. (2016). **Serene urbanism: A biophilic theory and practice of sustainable placemaking**. 10.4324/9781315608433.

Ardalan Nader (2016), **The Quest for a Spiritually Inspired, Holistically Sustainable Habitat: Nuran- The City of Illumination, Isfahan**

Benedikter, R., & Moltz M. (2012). **The rise of neo-integrative worldviews: Towards a rational spirituality for the coming planetary civilization?** In M. Hartwig, & J. Morgan (Eds.), **Critical realism and spirituality.** London and New York: Routledge, pp. 29–74.Google Scholar

Dhiman, S., & Marques, J. (2016). **Spirituality and Sustainability: New Horizons and Exemplary Approaches**. Switzerland: Springer International.CrossRefGoogle Scholar

Fingerhuth, C. (2012). **"The Town beyond the modern: A debate about space, time and spirituality"**. Trialog 107: A Journal for Planning and Building in the Global South, 4/2010, pp. 18–26.Google Scholar

Habermas, J. (2006). **Religion in the Public Sphere**. European Journal of Philosophy,14(1), 1–25.CrossRefGoogle Scholar

Sandercock, L. (2006). **Spirituality and the Urban Professions: The Paradox at the Heart of Planning.** Planning Theory and Practice, 7(1), 65–67.CrossRefGoogle Scholar

Sandercock, L., & Senbel, M. (2011). **"Spirituality, Urban Life and the Urban Professions".** In Beaumont, J., & Baker, C. (Eds.). Postsecular Cities: Space, Theory and Practice, pp. 87–103 London & N.Y.: Continuum.Google Scholar

Woiwode, C. (2012**). Exploring New Horizons: the nexus of climate change, urban development and spirituality.** International Journal of Urban Sustainable Development,4(2), 219–235.

Christoph Woiwode 2018. '**Enabling Transformative Urban Development for Integral Sustainability:** A Case for Tapping the Potential of Sri Aurobindo's Philosophy in Planning Practice and Theory'

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]

Kong, Lily.(2010). **Global Shifts, Theoretical Shifts: Changing Geographies of Religion. Progress in Human Geography**, 34(6), 755-776. Available at: https://ink.library.smu.edu.sg/soss_research/1788

Matthew Carmona (2015**) Re-theorising contemporary public space: a new narrative and a new normative**, Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 8:4, 373-405

Ali Akbar Heidari et al.2014 **Making The Public Spaces With Spiritual Strategy in Bushehr** / Procedia - Social and Behavioral Sciences 159 (2014) 722 – 731

Smith, K. (2008). **Dickens and the unreal city: searching for spiritual significance in nineteenth-century** London. Springer.

Ro, B. R. (2013). **The Effects of Catholic Sacred Architecture on Transformative Human Experience**: A (Re)evaluation of Evidence-Based Design through an Empirical Test of a Conceptual Model [M.Arch.S Thesis]. Unpublished M.Arch.S. Thesis.

Wafer A. (2016) **The Spirit of Hillbrow: Religion and the Ordering of Social Space in Inner-City Johannesburg**. In: Wilhelm-Solomon M., Núñez L., Kankonde Bukasa P., Malcomess B. (eds) **Routes and Rites to the City. Global Diversities**. Palgrave Macmillan, London

Becci, I., Burchardt, M., & Casanova, J. (2013). **Topographies of faith: religion in urban spaces**. Brill.

Chiodelli, F. (2015). **Religion and the city: A review on Muslim spatiality in Italian cities**. Cities, 44, 19-28.

Francesco Chiodelli & Stefano Moroni (2014) **Typology of Spaces and Topology of Toleration: City, Pluralism**, Ownership, Journal of Urban Affairs, 36:2, 167-181, DOI: 10.1111/juaf.12028

Hodge, David R. & Hong, Philip Young & Choi, Sangmi. (2019). **Spirituality, Employment Hope, and Grit: Modeling the Relationship among Underemployed Urban African Americans**. Social Work Research. 43. 10.1093/swr/svy034.

Hodge, David R.. (2018). **Increasing spiritual diversity in social work discourse**: a scientific avenue toward more effective mental health service provision. Social Work Education. 1-13.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]
[DOR: 20.1001.1.22287736.1300.0.0.94.7]
[DOI: 10.52547/jgs.21.63.403]